

MEDBORGERLIG TILLIT I DET CIVILA SAMHÄLLET

SÖREN HOLMBERG

Tillit är en grundpelare i varje samhälle. Tomas Lappalainen skriver:

- ”Utan tillit har du ingenting. Utan tillit till andra människor måste du oavbrutet frukta dem. Utan tillit måste du leva misstänksam, vaka över ditt liv och dina ägodelar.”¹

Därefter tar Lappalainen hjälp av ett mycket märgfullt citat från filosofen Thomas Hobbes för att beskriva hur livet levs i ett samhälle utan tillit:

- ”I ett sådant tillstånd arbetar man inte, eftersom arbetets frukter är osäkra. Således odlas inte jorden. Sjöfarten förekommer inte och därför inga varor som kan transporteras över haven. Rymliga byggnader uppförs inte, transportmedel konstrueras inte. Inte heller finns på jordens yta någon kunskap, tideräkning, bildning, konst eller samfund och - värst av allt - det råder ständig fruktan och fara för våldsam död, och människans liv blir ensamt, fattigt, smutsigt, djuriskt och kort.”

Hobbes såg den starka staten som lösningen på det tillitslösa samhällets problem. Många sentida tänkare, både till vänster och till höger, hävdar att Hobbes hade fel. Staten är en del av problemet inte en del av lösningen. Det tillitslösa samhällets gissel avhjälpas inte av en stark stat. Det kan endast avhjälpas av ett väl utvecklat civilt samhälle.²

Denna goda cigarr - det civila samhället - definieras som det överlappande nätverket av medlemmar i olika föreningar och frivilliga organisationer. Tesen är att ju mer människor är aktiva i föreningar och frivilliga sammanslutningar desto bättre fungerar inte bara demokratin utan också marknadsekonomin. Den operativa ingrediensen i processen är tillit. Föreningsaktivitet bygger upp medmänsklig tillit som är en basförutsättning för både en fungerande demokrati och en fungerande marknadsekonomi. Demokrati och marknads ekonomi kan inte fungera utan ett visst mått av tillit människor emellan.

Föreningsaktivitet bygger också upp medborgaranda - en vana att inte bara se till egna kortsiktiga intressen utan också till helhetens långsiktiga intressen; att inte glömma bort det allmänna bästa. En av de första som uppmärksammade denna koppling mellan aktivism i föreningar, medborgaranda och demokrati var 1800-tals tänkaren Alexis de Tocqueville i boken *Democracy in America*.

Gabriel Almond och Sidney Verba i boken *Civic Culture* är exempel på mer sentida forskare som varit inne på samma tankar; den politiska kultur som utmärker ett lands medborgare spelar en roll för hur demokratin fungerar.³ Tanken är lika enkel som den är svår att realisera. Om alla tänker på sig och misstror alla andra blir det svårt att få något gemensamt gjort. Alltså, ju fler som också tänker och litar på andra desto mer blir gjort.

På senare tid har den amerikanske statsvetaren Robert Putnam aktualiserat dessa idéer i boken *Making Democracy Work*. Det spännande med Putnams bok är att han inte bara bollar med luftiga idéer. Han provar dem också empiriskt med hjälp av regionala data från Italien.⁴ Han kan visa på mycket klara samband mellan en fungerande demokrati i regioner med ett väl utbyggt civilt samhälle (norra Italien) och en sämre fungerande demokrati i regioner med ett svagt utvecklat civilt samhälle (södra Italien). Regioner där människor läser tidningar och är aktiva i olika föreningar inklusive fackföreningar uppvisar den bäst fungerande demokratin.

Två typer av aktivism uppvisar dock inte en positiv korrelation med demokrati i Putnams data. Det gäller partiaktivism och deltagande i katolska kyrkan. När det gäller katolsk aktivism blir sambandet negativt medan det blir noll för partiaktivism.⁵ Regioner med hög katolsk aktivitet bland medborgarna fungerar sämre demokratiskt (södra Italien).

Graden av partiaktivism i de regioner Putnam studerar har inget samband med hur väl demokratin fungerar; eller annorlunda uttryckt - syditalienare är lika partipolitiskt aktiva som norditalienare. En viktig skillnad som Putnam betonar är dock att den partipolitiska aktivism i Syditalien ofta har karaktären av ett patron-klientförhållande och det gäller inte lika ofta i norra Italien.

Putnam testar större delen av sina hypoteser på aggregerad nivå (regiondata). Det är "institutional performance" som är hans beroende variabel. Det skall vi inte försöka göra efter på de följande sidorna. Vi har inte enkel tillgång till

regionala/lokala output-data av hans slag. Däremot har vi tillgång till ett unikt attitydmaterial som gör det möjligt att empiriskt pröva några av de samband som Putnams teori förutsätter existerar på individnivå, till exempel att föreningsaktiva personer, jämfört med icke-föreningsaktiva personer, tenderar att lita mer på andra människor.

En intervjufråga om tillit till andra människor fanns med i 1994 års svenska valundersökning. Orsaken härtil hade inget att göra med Putnams teori. Skälet var istället att vi ville analysera sambandet mellan partival och åsikter om den mänskliga naturen; vi frågade också om egoism och om människor vet vad som är bäst för dem själva⁶. Intervjufrågan går dock utmärkt väl att använda också för att pröva Putnams hypoteser.

Frågan löd: ”Var någonstans på en skala från 0 till 10 skulle Du placera människor i allmänhet när det gäller om det inte går att lita på eller om det går att lita på människor?”. Resultaten i tabell 1 visar att det finns ett visst samband mellan parti- och fackaktivism och åsikten att människor går att lita på. Sambandet är inte överdrivet starkt, men det går i Putnams riktning.⁷

Tabell 1 Mänsklig tillit bland partimedlemmar och fackaktiva (procent)

	parti			fack			samtliga
	ej medlem	medlem	aktiv medlem	ej medlem	medlem	aktiv medlem	
går <i>inte</i> att lita på varken eller	21	18	18	22	22	15	21
går att lita på	26	20	20	28	24	21	25
går att lita på	53	62	62	50	54	64	54
summa procent	100	100	100	100	100	100	100
antal personer	988	81	55	384	596	145	1124
övervikt lita	+32	+44	+44	+28	+32	+49	+33

Kommentar: Resultaten kommer från 1994 års valundersökning (förvalsstudien). Tillitsfrågan redovisas under figur 1. Personer som besvarat lita-frågan med skalvärdena 0-4 har klassificerats som ”går inte att lita på”, 5 som ”varken eller” och 6-10 som ”går att lita på”.

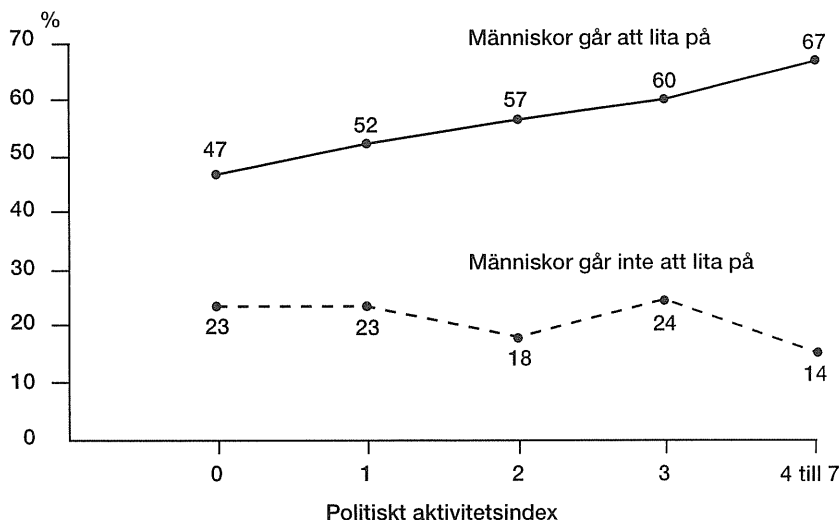
Föreningsaktiva personer - i vårt fall mätt via medlemskap och aktivitet i partier och fackliga organisationer - tenderar att uppfatta att människor går att lita på i något högre utsträckning än personer som inte är aktiva i föreningar. Om resultatet är generaliserbart till andra typer av föreningsaktivitet (idrott, miljö, välgörenhet m fl) kan vi inte uttala oss. Vi frågade inte om dylika aktiviteter i valundersökningen 1994.

Vad vi däremot frågade om var politiskt deltagande utanför partierna och fackföreningarna. Vi frågade om sådana saker som om svarspersonerna i samhälleliga frågor tagit kontakt med politiker, burit kampanjknapp, demonstrerat eller kontaktat massmedia. Aktiviteterna mäter ett mer direktdemokratiskt deltagande. Empiriskt är det dock klart kopplat till föreningsaktivitet. Korrelationerna(r) mellan ett deltagandeindex byggt på sju olika deltagandeformer och måtten på parti- respektive fackaktivitet var .29 och .23 i 1994 års valundersökning. Föreningsaktiva människor tenderar också att vara direktdemokratiskt aktiva.

Vi kan alltså förvänta oss ett positivt samband mellan direktdemokratisk aktivitet och åsikten att det går att lita på människor - antingen som en följd av kopplingen till föreningsaktiviteten eller också därför att aktiviteter som demonstrationsdeltagande, kontakter med politiker och knappbärande är tillitsskapande⁸. Resultaten i figur 1 visar att vår förväntan var riktig.

Personer med en hög politisk aktivitetsgrad tenderar att hysa mer tillit till människor än personer som sällan eller aldrig är politiskt aktiva. Om den kausala påverkan, åtminstone till en del, går från politisk aktivitet till ökad tillit har vi blottlagt en mycket central demokratisk mekanism; en politiskt deltagandemekanism som håller samman samhällen och skapar förutsättningar för samarbete i demokratiska system. Politiskt deltagande, inte bara föreningsaktivitet, är bra för demokratin. Tillit byggs upp när människor umgås och verkar tillsammans, både i föreningslivet och i politiken.⁹

Figur 1 Mänsklig tillit och politisk aktivitet utanför partierna (procent)

Kommentar: Resultaten kommer från 1994 års valundersökning (förvalsstudien). Svartspersonerna fick på en skala mellan 0 (går inte att lita på) och 10 (går att lita på) besvara frågan: "Var någonstans på en skala från 0 till 10 skulle du placera människor i allmänhet när det gäller om det inte går att lita på eller om det går att lita på människor?" Det politiska aktivitetsindexet bygger på en intervjufråga omfattande sju olika aktiviteter (kontaktat politiker, kontaktat tjänstemän i stat eller kommun, burit eller satt upp kampanjmärke, skrivit under namninsamling, deltagit i demonstration, bidragit ekonomiskt eller samlat in pengar och kontaktat eller medverkat i massmedia).

Det civila samhället borde inte bara vara bra på att bygga upp det horisontella förtroendet människor emellan. Idealt sett borde också ett väl fungerande civilt samhälle bidra till uppbyggandet och bevarandet av människors vertikala förtroende för samhällets och demokratins institutioner. Människor som litar på varandra borde också lita på de gemensamma institutionerna i samhället.

I SOM-undersökningarna har vi sedan starten 1986 systematiskt mätt människors grad av förtroende för ett tiotal samhällsinstitutioner, alltifrån riksdagen och regeringen till massmedierna, bankerna, polisen och fackföreningarna. I SOM-studierna har vi också, bättre än i valundersökningarna, mätt människors deltagande i föreningslivet. Vi har också mätt på människors medlemskap och aktivitet i idrottsföreningar, miljöorganisationer och "andra föreningar", förutom i politiska partier och fackföreningar.¹⁰

En analys av sambandet mellan olika slag av föreningsaktivitet och grad av förtroende för de fjorton olika samhällsinstitutioner vi undersökte i SOM-studien 1995 visar på mycket svaga samband (korrelationer vanligen lägre än .05), som dock oftast går i hypotesens riktning, åtminstone om vi mäter föreningsaktivitet med ett index byggt på flera olika aktiviteter.¹¹ Tio korrelationer av fjorton uppvisar ett positivt samband mellan grad av samlad föreningsaktivitet och institutionsförtroende. De institutioner som på detta sätt utmärks av att föreningsaktiva människor har ett större institutionsförtroende än icke-föreningsaktiva är regeringen, polisen, sjukvården, riksdagen, fackliga organisationer, grundskolan, storföretagen, svenska kyrkan, domstolarna och kungahuset. De institutioner som uppvisar ett svagt omvänt samband, dvs att föreningsaktiva personer har ett lägre institutionsförtroende än icke-föreningsaktiva, är försvaret, bankerna, dagspressen och radio/TV.¹²

Mediernas förekomst på denna negativa förtroendelista är intressant. Aktivism i det civila samhället leder uppenbarligen inte till ett förstärkt förtroende för medierna; snarare tvärtom. Föreningsaktiva personer tenderar att misstro medierna något mer än icke-föreningsaktiva personer.

Huvudresultatet av vår odysseé till Putnams civila rike är både positivt och negativt; positivt därför att de flesta samband vi fann gick i hypotesernas riktning, negativt därför att sambanden genomgående var mycket svaga.¹³ Det väsentliga är dock att vi fann att Putnams huvudidé äger giltighet även i Sverige. Aktivitet i det civila samhället har ett samband med tillit till andra människor och därmed till demokratins fortlevnad.

Noter:

1. Citatet från Lappalainen har hämtats från en artikel i Aftonbladet 8 april 1996, sid 4.
2. Se Mats Dahlkvists kritiska analys "*Det civila samhället*" i *samhällsteori och debatt* (1995) där han visar att moderna debattörer med start i Polen på 1970-talet, och med fortsättning hos vänstern på 1980-talet och hos högern på 1990-talet, transformerat ett gammalt begrepp som betecknade hela samhället till ett nytt begrepp som betecknar en delsfär i samhället; en delsfär som dessutom ofta ses som motsatt staten. Sentida svenska tankar om det civila samhället återfinns i Karlson (1993), Arvidsson, Berntson och Dencick (1994), Micheletti (1994) och Trädgård, red (1995)
3. Tocqueville (translation, Mayer (ed) 1969) och Almond and Verba (1963).
4. Putnam 1993. I svensk översättning med ett förord av Olof Petersson och Bo Rothstein (översättare Margareta Eklöf) heter boken *Den fungerande demokratin. Medborgarandans rötter i Italien* (SNS Förlag, 1996).
5. Putnam 1993:107-109.
6. Frågorna togs med i 1994 års valundersökning efter en idé av Peter Esaiasson. En första analys av materialet återfinns i Mikael Gilljams kapitel Den mänskliga naturen i Gilljam och Holmberg 1995:115-118.
7. Korrelationerna mellan parti- respektive fackaktivitetsvariablerna och åsikterna om man kan lita på människor var .07 och .08; inga imponerande samband men dock i hypotesens riktning.
8. Korrelationerna mellan svaren på lita-frågan och de olika deltagandeformerna är alla positiva (mellan .03 och .11). Högst korrelation uppvisar den individuella deltagandeformen "kontakt med tjänsteman i stat eller kommun", lägst korrelation uppvisar den mest kollektiva deltagandeformen "demonstration". Resultatet kan inte på något enkelt sätt tolkas som att deltagandet bidragit till att skapa tillit till medmänniskorna. En multipel regressionsanalys med åsikterna om det går att lita på människor som beroende variabel och såväl direktdemokratiskt deltagande som parti- och fackaktivitet som oberoende variabler visar på svaga samband, men det direktdemokratiska deltagandet har en oberoende effekt på tilliten efter det att parti- och fackaktiviteten kontrollerats. Framtida analyser med bättre mått på föreningsaktivitet måste till innan vi kan säga någonting mer.
9. Tillitsvariabeln uppvisar flera andra korrelationer av positivt slag. Människor som hyser åsikten att andra människor går att lita på tenderar att var över genomsnittet inte bara när det gäller utbildning, läsning av politik i tidningar och politisk kunskap

utan också när det gäller politikerförtroende. Vi har att göra med en positiv spiral av faktorer som förstärker varandra - föreningsaktivitet, politisk aktivitet, tidningsläsning, tillit till människor, politisk kunskap och politiskt förtroende - och som alla stöttar och stabiliserar den politiska demokratin.

10. Däremot har vi inte frågat om tillit till människor i SOM-studierna. Det är en intervjufråga som hittills endast ställts i valundersökningssammanhang.

11. Föreningsindexet bygger på medlemskap och aktivitet i idrottsförening, miljöorganisation, politiskt parti, "annan förening" och fackförening (endast medlemskap). Andelen personer som uppgav att de var medlemmar i idrottsföreningar var 38 procent, miljöorganisationer 9 procent, parti 11 procent och "annan förening" 46 procent.

12. Om vi ser på de olika slagen av föreningsaktivitet uppvisade idrottsförening endast 5 positiva korrelationer av 14, miljöorganisationer 6 positiva korrelationer, fackmedlemskap 6 positiva korrelationer, politiskt parti 8 positiva korrelationer och "annan förening" 8 positiva korrelationer. Stödet för hypotesen om ett samband mellan föreningsaktivitet och institutionsförtroende är m a o mycket uttunnat om vi begränsar oss till en föreningsaktivitet i taget.

13. Samband byggda på individdata blir oftast mycket svagare än samband byggda på aggregatdata. Putnams italienska resultat med ofta höga korrelationer bygger oftast på aggregatdata (regioner).

Litteratur

Almond, G. and Verba, S. (1963) *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press.

Arvidson, H., Berntson, L. och Denick, L. (1994) *Modernisering och välfärd - Om stat, individ och civilt samhälle i Sverige*. Stockholm: City University Press.

Dahlkvist, M. (1995) "Det civila samhället" i samhällsteori och debatt. i Trägårdh, L. (red). *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*. Stockholm: SNS Förlag.

Gilljam, M. (1995) Den mänskliga naturen i Gilljam, M. och Holmberg, S. *Väljarnas val*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Karlson, N. (1993) *The State of State*. Stockholm: Almqvist&Wiksell International.

Lappalainen, T. (1996) Utan tillit har vi ingenting. *Aftonbladet*, 8 april 1996.

- Putnam, R. (1993) *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Micheletti, M. *Det civila samhället och staten. Medborgarsammanslutningarnas roll i svensk politik*. Stockholm: Fritzes.
- Putnam, R. (1996) *Den fungerande demokratin. Medborgarandans rötter i Italien*. Stockholm: SNS Förlag.
- Tocqueville, A. (1969) *Democracy in America*. Garden City: Anchor Books.
- Trägårdh, L. (red., 1995) *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*. Stockholm: SNS Förlag.

